

recensie Van Sophia tot Maria, door Willy Vanderzeypen – nov. 2008

Sophia, dat is het Griekse woord voor wijsheid en in het Latijn is dat sapientia. Geschreven met een hoofdletter staat het ook voor de persoonsverbeelding van de goddelijke wijsheid. Opmerkelijk is dat alle culturen een vrouwelijk karakter toekennen aan deze wijsheid van God. Tal van kerken in het christelijke oosten zijn aan de Heilige Wijsheid of Hagia Sophia toegewijd, waaronder de Aya Sophia in Constantinopel wellicht de bekendste is.

In de menselijke cultuurgeschiedenis is het fenomeen van Sophia uiterst veelvormig. De doctrinaire invulling, de interpretaties van het begrip en de mythologische naamgevingen variëren schier eindeloos. Ze hangen af van de periode en van de streek waar religies Sophia in hun systeem opnemen en waar ze vervolgens mee evolueert.

Op het eerste zicht lijkt Sophia kwetsbaar. In de concurrentiële strijd tussen religies kan zij het slachtoffer worden van vijandelijke propaganda. Haar principe kan verworpen tot een doctrinair twistpunt, met andere religieuze groepen of zelfs intern. Dan kan Sophia opgehemeld worden, maar evengoed vervormd of zelfs verguisd. Dat laatste zien we zeker gebeuren in een samenleving die beïnvloed werd door de christelijke kerkvaders die een patristisch standpunt innamen en de gnostici als ketters bestreden. Geheel verdwijnen doet Sophia echter nooit, integendeel, en volgens de ondertitel van het boek zou ze zelfs vandaag aan een revival toe zijn.

In 2006 heeft de ondernemende onderzoekster en auteur Annine van der Meer de zware taak op zich genomen om Sophia door de eeuwen en culturen heen in kaart te brengen. Ze gaat niet alleen op zoek naar de Sophia in volle glorie, maar ook naar haar alter ego's en zelfs de meer verborgen personificaties in periodes van een zekere clan-destiniteit. De auteur heeft zich daarvoor uitstekend gedocumenteerd en baseert haar werk op de meest recente bevindingen. Een titanenwerk, dat staat buiten kijf. Nu we het prachtige eindresultaat in boekvorm voor ons liggen hebben, kunnen we kritisch kijken of de auteur in haar opzet is geslaagd.

Overall in het boek van Annine van der Meer leeft de geest van prof. dr. Gilles Quispel, hoogleraar geschiedenis van het vroege christendom aan de Utrechtse Universiteit. Hij is vooral bekend omwille van zijn uitgave van het Evangelie van Thomas, gevonden in de verborgen boekenkruik van Nag Hammadi. Annine ontmoette hem voor het eerst in 1975 tijdens een lezing waar zij diep bewogen werd door zijn stelling dat de Zwarte Madonna elementen vertoonde van de gnostische Sophia, de vrouw van God. Bij hem promoveerde Annine, en wel als enige vrouw. Haar doctoraatsthesis behandelt de verbinding tussen het antieke en het middeleeuwse christendom, met de ascese als rode draad. In moeilijkere tijden heeft Annine veel steun gekregen van Lien de Langen, echtgenote van Quispel, waar zij een kind aan huize was.

Reeds in haar vorig boek *Van Venus tot Madonna* (2006) herontdekte Annine van der Meer volgens eigen zeggen de gnosis als een traditie van mysteries en wijsheid, te vinden bij zowel de heidenen als joden en christenen. De drie groepen hebben meer met elkaar gemeen dan tot recent werd aangenomen waarbij de auteur vooral wijst naar de overkoepelende kennis en wijsheid van Sophia, die een interreligieus web weeft en zelfs tot een zekere eenheid aanspoort.

De kiemen van dit nieuwe boek, en zelfs de basis, liggen dus reeds gedeeltelijk in haar vorig werk en waren volgens mij al aanwezig in haar thesis. Toch vond de katharsis tot het schrijven van dit boek pas plaats tijdens haar lezing over Barbelo-Sophia en een aansluitend artikel. Het overkwam de auteur tijdens een

congres in april 2006 dat handelde over het Evangelie van Judas. Korte tijd later had ik de eer haar te ontmoeten bij ons hier in Zuid-Frankrijk en bracht veel tijd met haar door op een hoge berg in katharenland, vele merkwaardige plaatsen en dito gesprekken. Daarna is ze min of meer ondergedoken en ben ik gedurende twee jaar van op afstand getuige geweest van dat koortsachtige en gedreven werken van haar. Bij het zien van de vrucht begrijp ik wat de auteur de voorbije twee jaar heeft beleefd.

Wat Annine van der Meer in haar nieuwe werk aan de lezer voorstelt is een expeditie terug in de tijd en ruimte en dat doorheen de talloze joodse en christelijke tradities en hun ketterijen waaronder vooral de gnostiek. Bij haar is die scheidingslijn tussen de door Rome gedefiniëerde rechtgelovigheid en ketterij vaag, historisch terecht overigens. Deze tradities getuigen immers allen van een doorleefde wijsheid, en dus vinden we automatisch overal Sophia terug, al draagt zij verschillende namen en heeft ze niet overal hetzelfde doctrinaire gewicht. Maar de auteur wil meer dan louter beschrijven: zij wil de bevindingen van deze zoektocht aanwenden om de aanwezigheid en waarde van Sophia te herstellen in onze wereld met een volgens haar te eenzijdig mannelijk wereld-, mens- en godsbeeld.

Als goede wetenschapster bakent de auteur eerst haar onderzoeksterrein af en gebruikt vervolgens alle bronnenmaterial dat beschikbaar is voor haar wetenschappelijke reconstructie. Dat zijn voor haar de materiële bronnen van de archeologie, de mythen en oude teksten, de canonieke en apocriefe teksten en tenslotte de middeleeuwse mystiek. Vervolgens structureert zij deze opsomming met veel analyse en commentaar op een chronologische wijze. Uit dit alles puurt ze bouwstenen voor wie zelf tot een spirituele reconstructie van de geruïneerde tempel van Sophia wil overgaan, al klinken die soms een historicus categorisch in de oren.

De auteur neemt het daarbij duidelijk op voor de verliezers van de Geschiedenis, die hoofdzakelijk door de overwinnaars werd geschreven en gekleurd tot ons komt. Zonder werkelijk gehinderd te worden door een al te feministische visie van de auteur zal de lezer ontdekken dat 'God de Vader' ook 'God de Moeder' was. Sophia is in de eerste plaats een universele en transformerende kracht, die de mens als haar kind ziet dat niet noodzakelijk moet gestraft worden door een rechtvaardig-streng vader, maar ook kan opgevoed worden met zachtheid en zo in harmonie bewust kan worden van zichzelf en zijn eigen wijsheid. Kortom de micro-Sophia in ieder van ons herontdekken, levenswijsheden en groei naar zelfrealisatie, zoals we dat bijvoorbeeld ook in het Evangelie volgens Philippus terugvinden.

Desalniettemin leeft bij de auteur een feministische theorie, gezien haar zorg voor een gemarginaliseerde groep, hier dus de vrouwen en het vrouwelijke godsbeeld. Ze stelt regelmatig dat die genegeerd of onderdrukt zouden worden door een maatschappij die door mannen werd en wordt gedomineerd. Zij pleit voor een godsdienstvorm die vrouwelijke religieuziteit rechtstreeks tot uitdrukking brengt.

Met nadruk wijst de auteur erop dat het hedendaagse onderzoek naar Sophia interdisciplinair is geworden. Met reden want dat is een vereiste om een volledig beeld van het complexe fenomeen te kunnen schetsen. Zo komt er bij de interpretatie van de mythen als collectief groeiproces naar bewustzijn de psychologie aan te pas. Sophia blijkt dan opnieuw een kosmische en scheppende oerkracht te zijn, in harmonie met haar mannelijke partner. Zij is openlijk de moedergodin.

Een andere wetenschap, de symbolische antropologie, onderzoekt de diepere betekenis van de metaforen die de tradities gebruikten om het 'Moederland' te beschrijven. Daar vinden we nog eens de fundamentele betekenis van Sophia, resulterend uit een universeel gehanteerde beeldtaal, met het vrouwelijk inderdaad telkens als centraal gegeven.

Bij dat alles beseft de auteur dat een herziening van vroegere interpretaties noodzakelijk is, zeker binnen de filosofie, waarvan belangrijke hoofdstromen niet ontsnapt zijn aan de vermannelijking van het godsbeeld. Ook de Romeinse christelijke theologie heeft na het samengaan van de officiële kerk met de staat gekozen voor een patristische visie, die voordien reeds gevoed werd door de joodse erfenis en bepaalde vrouwelijke geschriften van Griekse filosofen. Dat heeft zijn nefaste sporen achtergelaten bij alle kerkelijke christendommen, ook de oosterse en hervormde.

Dat betekent nog niet dat Sophia uit het evoluerende christendom werd geschrapt. Gezien de wortels van dat christendom en de bezorgdheid van Jezus voor de rol van de vrouwen in de joodse samenleving kon dat ook niet. Met zijn optreden doorbrak Jezus de minderwaardigheidspositie die de vrouwen in de joodse religieuze gemeenschap innamen. Bovendien is de gnostiek als gedachtenstroom, waar Sophia zich zo goed thuisvoelt, steeds blijven leven. Denken we bijvoorbeeld aan het Evangelie van de Hebreëren, geproduceerd in de rangen van een joods-christelijke groep in het Egypte van de tweede eeuw. Deze tekst weerspiegelt duidelijk gnostische denkbeelden met zeer veel aandacht voor de Heilige Geest, die bij hen een vrouwelijke figuur is zoals de gnostische Sophia. Bij hen is de doop van Jezus het belangrijkste moment in zijn leven, namelijk als de Geest (en dus Sophia) van hem bezit neemt, en dus niet zijn dood en lijden.

Zo zijn er ook de Apologeten, een groep invloedrijke schrijvers uit de tweede eeuw, die het jonge christendom verdedigden tegen heidense en joodse aanvallen. Zij zagen Jezus als de wijsheid van God en zijn Zoon. Gevolg van dit alles is dat de Drievuldigheid gezien kan worden als een samengaan van God de Vader en de Heilige Geest-Sophia, met Jezus als hun zoon.

Niet alles in de teksten van het Nieuwe Testament hebben de kerkvaders kunnen of willen aanpassen of herschrijven tijdens hun redactie daarvan, enkele eeuwen na de historische gebeurtenissen in Palestina. Al moet gezegd worden dat ze hun best gedaan. In een brief van bisschop Clemens van Alexandrië (150-215) schrijft hij aan zijn collega Theodorus: Niet alles wat waar is, kan aan de mensen worden verteld. Zo zien we Jezus soms nog steeds in het Nieuwe Testament beschreven als de wijsheid van God, en dus als de belichaming van Sophia. In hem is dan het oorspronkelijke vrouwelijke en mannelijke herenigd. Vele gnostici waren van oordeel dat het eerste menselijke wezen tweeslachtig was en dat Christus als tweede Adam bijgevolg de oorspronkelijke seksuele eenheid van alle mensen herstelde.

Groepsvorming en mythevorming horen steeds bij elkaar, ook tijdens de vele religieuze experimenten in de eerste eeuw. Bij de ontwikkeling van de vele Christus-mythen door de eerste Jezusbewegingen en een poging tot een meer universele synthese daarvan door Paulus, wordt Maria, moeder van Jezus, een nieuwe en zoveelste personificatie van Sophia, hetgeen ook afstraalt op de andere Maria's zoals Maria Magdalena. Deze is de apostel der apostelen, en in het Evangelie van Philippus een incarnatie van Sophia: Sophia, die ze de onvruchtbare wijsheid noemen, is de gezellin van de Heer en als dusdanig heet ze Maria Magdalena.

Op het einde van haar reis onderzoekt Annine van der Meer ook de ervaringen van de mystici uit de middeleeuwen, al beperkt zij zich hoofdzakelijk tot de Duitse mystica Hildegard von Bingen. Zonder twijfel valt over deze periode veel meer te vertellen waarbij we onder meer denken aan de bruidsmystiek van Bernardus van Clairvaux en de cisterciënzische spiritualiteit van de doctores van de 12de eeuw of Parijse centra zoals die van Saint-Victor. De mystieke teksten van Bernardus werden massaal in het Diets vertaald en in de Lage landen verspreid hetgeen leidde tot een explosie van volkse devotie voor Maria-Sophia in onze contreien en de aanzet tot de vrouwelijke mystiek van de begijnse bewegingen. Bernardus heeft het over een geestelijk huwelijk met het Woord dat wijsheid, waarheid en heiligheid is. Het klinkt 'Sophiaans'.

Ook vonden we in het boek geen vermeldingen van belangrijke middeleeuwse ketterijen zoals de katharen, de andersdenkende christenen die de Heilige geest zo een prominente plaats gaven in hun heilsysteem. Bij de zielenzorg van hun gelovigen gaven de katharen evenveel ruimte aan de vrouw als aan de mannen, en dat midden in de feodaliteit.

Deze niet of minder ingevulde gebieden van Sophia's rijk in de middeleeuwen zijn wellicht taken voor een ander boek want anders zou het onderzoeksterrein van Annine van der Meer te ruim zijn geweest. Sophia in de middeleeuwen, zowel binnen de rechtgelovigheid van Rome als bij de andersdenkenden, het zou een even dik en boeiend onderwerp kunnen worden, en met een Sophia in tijd nog dichterbij ons. Zo zal dit boek van Annine van der Meer wellicht andere onderzoekers motiveren tot dergelijke aansluitende studie's. Haar werk kan dan borg staan voor de synthese en referenties zodat men op die manier een nieuwe versplintering kan vermijden. Het is inderdaad zo dat door het gebruik van vele bronnen, zonder zich daarin te verliezen, en de bevindingen van verschillende wetenschappelijke disciplines, de auteur hier een samenhangend beeld van Sophia schetst.

Dit boek leest men niet uit in één ruk. Dat is onmogelijk want in bijna elke zin of citaat zit materiaal dat de lezer uitnodigt tot reflectie. Voor mij is dit boek als onderzoeker tevens een goed hanteerbaar naslagwerk, met zinvolle illustraties, aangenaam aanvoelend en voldoende sterk ingebonden om dikwijls te hanteren. Uitgever A3 in Geesteren heeft goed werk geleverd tijdens de fysieke vormgeving, en dat alles voor een zeer correcte prijs van 29,5 €. Ook in België kan men het boek verkrijgen bij alle Standaard Boekhandels.

De publicatie van dit boek valt naadloos samen met de officiële oprichting van Academie PanSophia met de auteur als stichteres. Deze vereniging ijvert voor het eerherstel van het goddelijke vrouwelijke. Het is een ernstig platform dat wil bijdragen tot de heropleving van een andere en diepere lekenspiritualiteit in een maatschappij die wel degelijk in de verstikkende ban is van een verwilderde variant van rede, technologie, beurswaan en religieuze verzuiling. Het zijn allemaal ondoorzichtige en verstikkende ijsblokken bovenop Sophia.

Of dit de aankondiging is van een wedergeboorte in de 21ste eeuw, zoals de ondertitel suggereert, dat weet ik niet. Wat het werk wel met zekerheid doet is het herkenbaar maken van Sophia voor de moderne mens onder alle lagen van metaforen en vervorming die het resultaat zijn van eeuwenlange historische processen en evoluties. Annine wil die ijsblokken bovenop Sophia's beeld laten wegsmelten.

Hier en daar kan men historisch gezien een aantal uitspraken over de verregaande onderdrukking van het vrouwelijke wel nuanceren. Zo zijn de veranderingen van het godsbeeld, en dus ook dat van Sophia, grotendeels te wijten aan de teloorgang van oude modellen zoals de tempelstaat en de Griekse stadsstaat, de mengelmoes van culturen en de vervaging van rollen. De mysteriën, en ook die van Sophia, vullen dan een behoefte in wanneer de mensen wanhopig zoeken naar een uitweg uit de chaos, smachtend naar enige zekerheid in hun onberekenbare wereld. Dat was zeker zo in de eerste helft van de eerste eeuw, maar evengoed vandaag, tweeduizend jaar later. Sophia troost en geeft hoop, net zoals de Heilige Geest bij de katharen of de Paracleet bij Abaelardus.

Zo mogen we ook niet denken dat het mysogene denken van een aantal kerkvaders en de middeleeuwse monniken een perfecte weergave zou zijn van wat er leefde in alle lagen van de maatschappij, waar steeds een beleefde en doorleefde wijsheid valt te vinden, zelfs bij de meest eenvoudigen en zwakken. In de

vroegchristelijke gemeenten oefenden vrouwen wel degelijk officiële kerkelijke ambten uit. Op het Concilie van Chalcedon (451) is nog steeds sprake van de wijding van diakonessen, door handoplegging en gebeden. Het kerkelijk denken heeft zich echter later niet kunnen onttrekken aan de invloed van de maatschappelijke structuur waarin het leefde. Vooral door de invoering van een hiërarchische structuur naar het voorbeeld van het Romeinse Rijk en de sacralisering van het priesterlijk ambt verdween de vrouw snel en vrijwel geheel uit de kerkelijke ambten, met de joodse erfenis van de idee van de onreinheid van de vrouw als doorslaggevende factor. Annine van der Meer sluit zich aan bij Margaret Starbird die ook vindt dat het verlies van het vrouwelijke een rampzalige invloed heeft gehad op onze cultuur. Annine is echter ook een vrouw van daad en wil duidelijk meer doen.

Spirituele winst maakt de lezer van dit boek altijd. De ernstige studie van tradities geeft ons ontegensprekelijk een bijkomende wijsheid. En we kunnen dat doen in alle vrijheid want we pikken slechts uit die bewaarplaatsen van doorleefde wijsheid wat ons bevalt. In die zin is het boek van Annine van der Meer van tijdloze meerwaarde voor elkeen, man en vrouw, en in haar omvangrijk oeuvre zeker een orgelpunt. De enorme ijsblokken op Sophia breken en smelten, langzaam maar zeker, door de vernieuwde aandacht van een ruimer publiek en de goede pen van Annine van der Meer.

Baraigne (Frankrijk), 7 november 2008.